

Szirmai Panni VÁROSFANTÁZIÁK

„Évtizedek múltán a művészet és a gondolkodás az eltűnt távolság nyomába ered: ki a régmúlt korokban keresi, mint a romantikusok, ki Tahitín, mint Gauguin, ki meg szintetikus mennyországokban, miként Baudelaire. 'Mert sokan vannak, akik vágyakoznak', Mandeville-lel szólva: okkultisták, spiritiszták, öskeresztények, neoprotestánsok, expresszionisták, futuristák, forradalmárok forgatják föl a világot, hirdetik annak végét vagy elejét, mindezt az elpárolgott távlat és a sekélylé vált mélység után kutatva (...)”^[1]

A művészet történetében kezdetektől jelen van az elvágódás motívuma. Egzotikus tájak felfedezése, kirándulás a jövőbe (vagy a múltba), akár spirituális utazás magasabb szférák közelébe... Mintha egy utazási iroda csábító ajánlatait olvasnánk. De hogyan építi fel a fantázia a vágyott helyszín valószínű kulisszáit?

fiktív környezet

A mindennapi nehézségektől az ember gyakran bárhová elmenekülne, fantáziája azonban konkrétabb célok felé vezet. A jelenből elfelé vágyik, oda, ahol talán jobb, szebb, könnyebb az élet. Nem otthonosabbé a szokott hely, az adott állapot, sőt időlegesen vagy véglegesen annyira idegen, hogy bármely ismeretlen, fiktív környezet is megnyugtatóbb alternatívának tűnik. Egyéni és kollektív vágy lehet más térben lenni; tragikusan aktuális példa napjaink – tévesen – „népvándorlásként” emlegetett jelensége. A menekült azonban nem a fantázia-álmovilág indítja el. Aki menekül, nem néz hátra, létfenntartó ösztöne szerint cselekszik, amikor elhagyja veszélytől sújtott otthonát.

A fantáziavilág az álomból és valóságtöredékekből összegyúrt, nem létező helyszín, amelyet nem fizikális térként érzékelünk. De hova vágyik, aki el akar menni? A konkrét vagy mentális helyszínek szinte kivétel nélkül idealizált, nem reális célpontok. Ritkán tudjuk pontosan megnevezni a célt és az eszközt, ahova és amivel el szeretnénk jutni. Inkább hangulatok miatt kerülnénk messze a valóságtól, és a gondolkodás teréből kilépve – például álomban – érvényesül az igény az akadálytalan megvalósításra. Az álomban nem korlátoz szokás, törvény, erkölcs. Ez a termékeny szabadság erőt ad a művészi kifejezéshez is. Freud lelki életünk állandóan hullámzó folyamából partra vetett lényekként látja az álmokat. Álmainkban formát kapnak titkos vágyaink. Olykor a fiktív világ apró részletei is megjelennek az álomban – jellegzetes épületek, sosem látott (és mégis ismerős) terek között találjuk magunkat. Akár egy szürrealista képen.

Giorgio De Chirico: A jósvizsgálás

A művészetekben megjelenő elvagyódást tudatmódosító szerek is inspirálhatják – meg néha az örület. A misztikus művészet, a vallási vagy spirituális megtisztulás és transzállapot a fantáziaként megjelenő elvagyódás terébe vezethet.

Fantázia és építészet bonyolult kapcsolatát látjuk Giovanni Battista Piranesi látványvilágában.

végtelen lépcsősorok

„Piranesi rézkarcai pedig arról ismerszenek meg, hogy képtelenség kibogozni bennük az álmok és valóság, az emlékezés és a felejtést leplező fantázia összegubancolódott szálait.”

A korban divatos rézkarok és rajzok a valóság (leginkább Róma) egy-egy gondosan megválasztott szeletét ábrázolják körültekintően pontosnak tűnő, de inkább erősen idealizáló stílusban. Piranesi nem törekszik arra, hogy városa hiteles legyen. Csendes pompa, monumentális romok, tiszteletet parancsoló boltívek. Az irreális tényezőket finom eleganciával keveri el a város szövetébe szervesen illeszkedő részletekkel. Piranesi Rómája képzelt világ, álom és valóság, mitológia és történelem határán. A város hiteles megismerésének vágya a szépség antikizált kultuszával találkozódik: a néző fiktív térbe kerül, és valóságként tálalt, irányított meditáción vesz részt. Piranesi a várost az emberi

szellem mintájára képzelet el, ezért természetes számára, hogy „mentális térképén” álombeli terek és épületek nőnek ki a földből. Képzeletbeli börtönökről készített sorozata (*Invenzione Caprie di Carceri*) a fantázia diadala a megszokott építészet felett. Létező elemek kerülnek szokatlan közegbe, a természetellenesen ismételt motívumok felsőbb erők hatását sejtetik. Ezek metafizikus terek, ahol a klasszicista hagyománytisztelet helyett lehetetlen építészeti megoldások tűnnek fel: önmagukba visszatérő hidak és bonyolult gondolatmeneteket idéző végtelen lépcsősorok. A fantázia kacskaringós útjai a megismerésen túlra vezetnek.

A létező, de felfedezetlen világok iránti vonzalom a nyugati keresztény kultúrában keveredik a valószerűtlen világok iránti érdeklődéssel. A 19. század végén született Giorgio de Chiricónál is városi térben érzékelhető az elvágódás. Piranesihez hasonlóan saját fiktív világot épít fel a valós mintájára. Városi csendéletei fantázia és álom termékei. A tudatalatti hatalmát hirdető szurrealisták előtt fedezi fel az álom és valóság közötti képlékeny terület inspirációs erejét. De Chirico eredeti inspirációi – *Nietzsche* filozófiája vagy Arnold Böcklin mitologikus hősei – a valóság újraértelmezésére hívnak. A *metafizikus* festészet elnevezése eleve meghatározza a jelenség lényegét: a fizikán túli, az ismert világ határain túllépő művészet. Egyéni és kollektív álmokból, az emberiség emlékezetének részleteiből – mitikus hősök és kulturális archetípusok mintájára építi fel színpad-valóságát. Határozott kulturális jelentésű szimbólumokat használ. Az avantgárd forradalmi ereje helyett De Chirico visszatér a szelídebb antik hagyományokhoz – Piranesit idéző, látszólag ártalmatlan városképekhez. Ám nem a szolgai hagyománytisztelethez. Az antik római és görög archetípusokból indul ki, de saját fiktív mitológiát épít az ismert elemekből. Az első világháború előestéjén, 1910 körül a futuristák nagyképű és hangos előretörése mellett – mondjuk ki: árnyékában – született meg az első enigma-kép. De Chirico képi világára jellemző melankólia és nyomasztó csend a küszöbönálló korszak hangulatát is előrevetíti. Tér és idő szokatlan kapcsolatba kerül, a közeg ismerős, az összhatás idegen. Megmutatja az álomvilágot, amire nem emlékszünk ébredés után.

Az olasz *piazza* a mediterrán városkép archetípusa. Meleg színek, délutáni nyugalom, csend és béke – mégis nyugtalanítóak a képek. Az oda nem illő motívumok elemzése során világossá válik, hogy az álom terében vagyunk. Az *Egy őszi délután rejtélye* (1910) című kép az első a „metafizikus városi terek” (*piazze metafisiche*) sorozatból. De Chirico módszere pontos kódrendszerre épül: jól ismert építészeti motívumokra és antik formakincsre támaszkodva sajátos hangulatú kifejezőmódot dolgozott ki, amelyben a kortárs néző ismerős elemekre, figurákra lehet figyelmes. A metafizikus tér azonban nemcsak felidéz, hanem jelentésteli közeget is teremt: az álmok világát, amely egyszerre riasztó és vonzó. A különböző olasz és más európai városokból „elcsent” épületek, szobrok, terek együttesen teremtik meg a nyomasztó és vágyott világot. Nemcsak a metafizikus piazzák sorozatban, hanem a későbbi, talán ismertebb arctalan bábukat megjelenítő képeken is szembeötlő a magány. Üres terek, kihalt utcákon szobrok háttal vagy félprofilból. Sehol nem találkozunk valódi emberrel. A gondos díszletben legfeljebb bábuk, szobrok kerülnek a hideg térbe.

Giorgio De Chirico: A költő bizonytalansága

Életművének ebben a korai szakaszában De Chirico még őszintén alkot, művészi kifejezőmódját tiszta inspirációk vezetik. Hosszú életének végén éppen ehhez a hőskorhoz szeretne visszatérni, s antedatálja műveit – önmaga plagizálásával próbálja visszaszerezni a művészeti közeg elismerését. Visszavágyódik abba az időbe, amikor még eredeti volt. Amikor kidolgozott filozófiával építette a metafizikus festészet mítoszát, és persze önmaga mitizált képet. Azzá akart válni, akinek álmaiban látta magát. Több, mint 50 önarcképet készített élete során, történelmi jelmezekbe bújt, hiúságát művészi programként igyekezett eladni. Pedig a metafizikus művészet saját korában csekély visszhangot vert, a későbbi évtizedekben meg hatalmas erővel inspirálta – többek közt – a szerencsésebb sorsú szürrealistákat. A korai őszinteséget nem tudta visszahozni.

Piranesi és De Chirico a város lényegének feltárásához a valóság és a fikció elemeit titkos recept szerint vegyítette. Az építészeti archetipusok – metafizikus átértelmezéssel az álom és a fantázia közegében kelnek életre. Ismerős tereket látunk, ahol mégsem jártunk soha. A képzelet mintázatai teszik különlegessé a város képét. De a nyugtalanító hangulat miatt innen is elvágódunk.

[1] Az idézetek Nacsinák Gergely András *A másik útvesztő* (Liget, 2015) című könyvéből származnak.

felső kép | Giorgio De Chirico: Az indulás melankóliája